

Светлана Радовић
Независни истраживач
Нови Сад

UDK 77:001.8:316
Прегледни научни рад
Примљен: 1.05.2017.
doi:10.5937/socpreg1702211R

КОРИШЋЕЊЕ ФОТОГРАФИЈЕ КАО ТЕХНИКЕ ИСТРАЖИВАЊА У СОЦИОЛОГИЈИ

Сажетак: С обзиром на релативну запостављеност фотографије као емпиријског материјала у домаћој истраживачкој пракси, у раду се пружа делимичан увид у могућности и начине коришћења фотографије као технике истраживања односно средства прикупљања података. Након приказа главних историјских утицаја разматрају се методолошке карактеристике коришћења фотографије као податка – визуелног снимка и визуелног дневника, неке области примене, ограничења ове врсте емпиријске грађе и неке процедуре развијене у циљу њиховог превазилажења. У трећем делу излажу се основне карактеристике коришћења фотографије као средства за откривање других података (фото интервјуисање) са детаљнијим освртом на истраживања са децом у којима је ова техника стекла приличну популарност. У закључним напоменама указује се на корисност прихватања фотографије као средства стварања искуствене евиденције у домаћим истраживањима.

Кључне речи: визуелна истраживања, фотографија, визуелни снимак, визуелни дневник, фото интервјуисање.

У другој половини 20. века интересовање друштвених истраживача различитих дисциплина за коришћење визуелних података и перципирање ових података као богатог извора информација резултирало је формирањем посебног типа истраживања у оквиру такозваног квалитативног истраживачког приступа – **визуелног истраживања**.¹ Иако визуелно истраживање или, како се још назива,

---

¹ У настојању да се да легитимност коришћењу визуелне грађе у оквиру социологије, 1970-их година у Сједињеним Државама заснована је визуелна социологија као посебно подручје социологије заинтересовано за визуелну димензију друштвеног живота. Као њена организациона база 1981. године, основано је Интернационално удружење визуелне социологије (International Visual Sociology Association – IVSA) које објављује и водећи часопис из ове области, *Visual Studies*. Међу првим социолозима заинтересованим за визуелно био је Хауард Бекер (Howard Becker). Најпознатији и најутицајнији заговорници коришћења фотографије и уопште визуелних метода у социолошким истраживањима поред Бекера су: Џон Вагнер (John Wagner), Даглас Харпер (Douglas

истраживање засновано на слици (Image Based Research), подразумева употребу различитих визуелних форми израза и представљања као што су филмови, видео снимци, слике, цртежи, графикони, мапе, истраживачи заинтересовани за визуелне методе највише пажње поклањају фотографији.

Фотографија се користила у друштвеним истраживањима од времена када је откривена. Али док су истраживачи друге половине 19. века и почетком 20. века, пре свега антрополози и етнографи, фотографију користили као средство које обезбеђује визуелне информације за класификовање одређених појава, на пример, категоризацију људских раса у раној антропологији, визуелну бележницу помоћу које су документовани различити аспекти материјалне културе појединог друштва или као помоћно илустративно средство у арсеналу истраживачких средстава теренских истраживача, односно као илустрацију налаза добијених посматрањем, данашњи истраживачи заинтересовани за визуелне методе настоје да интегришу фотографију у процес друштвеног истраживања. Шире коришћење фотографије у друштвеним истраживањима свакако је омогућено и развојем различитих такозваних *user friendly* технологија којима је поједностављена употреба фотографске технике, омогућено фотографисање без подешавања и коришћења додатне опреме, појавом фотоапарата за једнократну употребу, дигиталне фотографије, развијањем компјутерских софтверских програма за обраду фотографија итд.

Овај рад писан је са намером да се пружи делимичан увид у могућности коришћења фотографије као технике истраживања односно средства прикупљања података у социологији имајући у виду релативну запостављеност ове врсте емпиријског материјала у домаћој истраживачкој пракси. Могућности фотографије као извора информација о друштвеним процесима и феноменима налазе се у самој природи фотографског записа. Фотографија представља јединствен облик податка. Она је са једне стране објективна. Оно што видимо јесте оно што је фотоапарат забележио и под осталим једнаким условима, фотографија је физички запис нечега што је било или што се десило у одређено време. Са друге стране, фотографија је субјективна јер приказује оно на шта је фотограф усмерио своју пажњу у тренутку фотографисања. Поред тога

Harper), Џон Грејди (John Grady) у Сједињеним Државама и Елизабет Чаплин (Elisabet Chaplin) и Џон Просер (Jon Prosser) у Великој Британији. Напори ових аутора усмерени су ка стварању „визуелније” социологије (Chaplin, 1994), односно социологије у којој ће се обраћати више пажње на визуелну репрезентацију; одређењу делокруга визуелне социологије и залагању за увођење визуелних медија и визуелних метода у процес образовања социолога (Grady, 1996, 2001); коришћењу фотографије као технике за истраживање различитих друштвених феномена (Harper, 1986, 1988, 2002); као и на залагање за развој посебне методологије визуелних истраживања – визуелне методологије (Pauwels, 2010; Prosser, 1996). О генези визуелне социологије, њеним темељним идејама, теоријским и методолошким карактеристикама код нас је писао Немања Звијер (Звијер, 2012).

фотографија често садржи важне аспекте искуства субјекта представљеног на фотографији. Особина фотографије да репрезентује комплексне субјективне процесе у *необично објективном облику* (Grady, 2001: 83–84), да се може читати – као *експлицитна и прецизна чињеница комуникације*, али и као *полисемични и двосмислени друштвени и културни артефакт* (Wagner, 2001:7, према Prosser and Loxley, 2008) одређује њен потенцијал као истраживачке технике, могућност да се користи не само као информација (податак) већ и као евокативни артефакт, односно средство за откривање других података.

Након кратког приказа историјских утицаја разматрају се методолошке карактеристике коришћења фотографије као податка, неке области примене, ограничења ове врсте емпиријске грађе и одређене процедуре развијене у циљу њиховог превазилажења. Потом се наводе основне карактеристике коришћења фотографије као средства за откривање других података са детаљнијим освртом на истраживања са децом у којима је ова техника стекла приличну популарност. У закључним напоменама указује се на корисност прихватања фотографије као средства стварања искуствене евиденције у домаћим истраживањима.

Историјски утицаји

Као први рад у коме фотографија представља интегрални део процеса истраживања обично се наводи (Banks, 2007; Chaplin, 1994; Emmison and Smith, 2007; Grady, 2007; Harper, 1998, 2012) студија Грегори Бејтсона и Маргарет Мид *Балинежански карактер: фотографска анализа* (Bateson and Mead, 1942)². Међутим, главни подстицај за коришћење фотографије као податка у социологији дошао је из рада документарних фотографа. Традиција документарног покрета у фотографији повезује се са специфичним видовима истраживања друштва у одређеном временском периоду, односно са анализом друштвених проблема раних индустријских друштава, фокусираном на тешке услове рада миграната у фабрикама, посебно експлоатацију дечјег рада и урбано сиромаштво. Документарни фотографи користили су фотографију да својим савременицима, припадницима средње друштвене класе, скрену пажњу на оне аспекте друштвеног живота који овима углавном нису били приступачни или пак које нису желели да виде, са циљем да подстакну друштвене реформе. Документарни покрет био

2 У раду је приказано 759 фотографија на 100 панова организованих у девет категорија (просторна организација, учење, интеграција и дезинтеграција тела, отвори тела, аутокосмичка игра, родитељи и деца, браћа и сестре, фазе дечјег развоја и обреди прелазна) које репрезентују димензије социјализације као конститутивног фактора у обликовању културне специфичности Балија. На супротној страни од панова налазе се описи и контекстуални детаљи сваке фотографије укључујући датум и време када је снимљена. Аутори су фотографијама хтели да саопште недокучие аспекте културе које раније вербалне интерпретације нису успеле да ухвате (Bateson and Mead, 1942:xii).

је нарочито развијен и утицајан у Сједињеним државама³ на прелазу из 19. у 20. век, а његови најзначајнији представници били су Џејкоб Ријс (Jacob Riis), Луис Хајн (Lewis Hine) и Рој Страјкер (Roy Stryker).

Заоставштина Џејкоба Ријса је дело *How the Other Half Lives*⁴ (1890), пионирски рад из фото журнализма у коме је користећи графичке описе, скице, фотографије и статистичке податке забележио услове живота имиграната у њујоршким тенаментима⁵ Доњег Источног Менхетна 80-их година 19. века као и неповољне услове рада у тадашњим фабрикама и положај деце која су у њима радила. По Харперу, Ријс је у анализи фотографија примењивао социолошку логику, фотографије је повезивао са концептима и идејама, идентификовао је економске варијабле које су коинцидирале са социјалним карактеристикама или обрасцима понашања за које је нашао визуелне референце (Harper, 2012:25). Луис Хајн је такође користећи фотоапарат истраживао искуство имиграната и откривао ужасне услове становања и рада којима су били изложени у својим покушајима да се интегришу у новој домовини. Ове фотографије објављене су 1908. године у фотомонографији *Charities and Commons*. Заједно са више од 50 истраживача учествовао је у једном од првих социолошких пројекта у Сједињеним Државама који је 1907. године спровела Расел Сејд фондација са циљем истраживања радних и животних услова питсбуршких радника у жељезари⁶, укључујући дечји рад, несреће на раду, лоше услове живота, асимилацију различитих имигрантских група. Хајн је фотографисао свакодневицу радника у челичанама. Резултате овог истраживања користили су политички активисти да лобирају за неопходне политичке реформе: забрану дечјег рада, побољшање јавног здравља и установљавања бољег градског планирања, тако да се оно оцењује као једно од првих истраживања у Сједињеним Државама у коме се комбинује академско друштвено истраживање са политичким активизмом (према <http://ocr.harvard.edu/ww/rsf.html>). Такође, ангажован од стране Националног комитета за дечји рад, путовао је земљом фотографишући децу која раде у фабрикама, рудницима, млиновима, на пољима и њихове радне услове. За годину дана прешао је 12.000 миља, а фотографије су објављене у две књиге: *Child labour in the*

3 Документарни покрет постојао је и у Европи, али због чињенице да су кључни утицај на коришћење фотографије као средства истраживања имали амерички документаристи, ограничићу се на приказ њиховог рада. О документарном покрету у Европи, видети Prajs, 2006, Harper 2012.

4 Комплетна студија доступна је на www.authentichistory.com/postcivilwar/riis/contents.html

5 Тенамент (енгл. tenement) као стамбени тип не постоји код нас те је стога израз готово немогуће превести на српски језик. Ради се о зградама колективног становања са подстандардним стамбеним јединицама. Овај специфичан стамбени тип прилично је добро одредио Владимир Пиштало наводећи да је то „...зградурина за изнајмљивање у коју треба набити што више сиротиње.” (Pištalo, 2008:123).

6 Питсбург је у то време као највећи амерички произвођач челика искусио нагли индустријски раст и масовну имиграцију што га је чинило идеалним местом за истраживање друштвених проблема.

Carolinas (1909) и *Day Laborers Before Their Time* (1909) и сматра се да су помогле у усвајању закона о раду којим је регулисан дечји рад (Chaplin, 1994:198). Рој Страјкер је руководио фотографском секцијом Управе за заштиту фарми (Farm Security Administration – FSA) (опширније Harper, 2012) у оквиру које је развијен парадигматски облик документарне фотографије⁷. Управа је основана током депресије 30-их година прошлог века у склопу Рузвелтових административних напора да поново оживи привреду. У оквиру FSA социолог Роберт Линд (Robert Lynd) развио је технику под називом *shooting scripts* која, сачињена од листе питања, представља водич за фотографско истраживање социолошких тема (Banks, 2007; Harper, 2012).

У овом периоду социолози и фотографи сарађују и на академском нивоу. Између 1896. и 1916. године у часопису *American Journal of Sociology (AJS)* објављено је 240 фотографија у 31 чланку као илустрација или сведочанство сиромаштва исегрегације које су тада биле главне теме (Harper, 1988). Чарлс Бушнел (Charles Bushnell) је током 1901. и 1902. године користио фотографије као извор података заједно са текстом за представљање и истраживање радних услова фабричких радника (Chaplin, 1994). Међутим, после 1916. године фотографије су потпуно нестале из AJS, а до 1920. године престаје сарадња социолога и фотографа и она ће бити поново успостављена тек 60-их година 20. века. По мишљењу Бекера (Becker, 1974) до разлаза социологије и фотографије дошло је како услед амбиције социологије да унапреди свој статус усвајањем позитивних научних принципа и да буде сматрана за праву науку⁸, тако и услед аспирације фотографије да буде перципирана као уметност.

До поновног интересовања социолога за рад документарних фотографа долази крајем 60-их година 20. века зато што се они у овом периоду баве темама које су у фокусу социолошког интересовања – друштвеним класама, друштвеним покретима, животом у црначком гету, употребом дрога, урбаним сиромаштвом, амбијентом урбаног живота, друштвеним типовима, модалним личностима и другим. Документаристи су „приказивали амбијент урбаног живота на начин који представља реминисценцију дуге традиције теорије о градовима од Зимела до Гофмана...рад Вокера Еванса, *Many are Called*...стоји се од портрета направљених скривеном камером у њујоршкој подземној железници... Ли

7 FSA је постала светски позната управо по свом фотографском програму, а многи фотографи као што су Вокер Еванс, Доротеа Ланг, Расел Ли, Артур Ротстајн, прославили су се радећи за FSA. На пример, фотографија Доротеје Ланг, Мајка сезонска радница (Migrant Mother), настала у оквиру FSA, постала је иконичко дело, најчешће репродукован снимак у историји фотографије, појавила се на поштанској марки, служила је као извор за стрипове, а оцењују је и као најбољу новинску фотографију свих времена (Prais i Vels, 2006: 51–63).

8 На место уредника AJS 1914. године долази Албион Смол који се бојао да би фотографије могле угрозити научни статус социологије (Stasz, 1979 према Chaplin, 1994:198).

Фридландер и Гари Виногранд фотографисали су понашање на јавним местима, стварајући такве фотографије које осликавају осећај отуђености и напетости чак можда мало и аномије” (Becker, 1974:8). Изузетно утицајни *The Americans*⁹ Роберта Франка, подсећају Бекера на „Токвилове анализе америчких институција и анализе културних тема Маргарет Мид и Рут Бенедикт” (Becker, 1974:8). Фотограф Дени Лајон¹⁰ (Danny Lyon), припадник америчког покрета за грађанска права 60-их година, објављивао је фотографске студије о борби црнаца за једнакост, о уништењу Доњег Менхетна (*The Destruction of Lower Manhattan*), животу затвореника, док Брус Дејвидсонови (Bruce Davidson) портрети приказују живот у црначком гету (Harper, 1988, 2012).

Рад документарних фотографа привукао је пажњу социолога и због чињенице да су фотографи обично били део друштвених средина које су фотографисали, те су стога поседовали „веће инсајдерско знање него социолози који су се бавили теренским истраживањима” (Harper, 1998:28). Тако је Бил Овен (Bill Owen) у књизи *Suburbia* (1972) објавио фотографије кућа, природних карактеристика, јавних простора, породичног живота своје субурбане заједнице¹¹, а Мери Лојд Ерстин (Mary Lloyd Erstin) је у књизи *To the Manor Born* (1979) приказала фотографије своје породице и пријатеља, припадника више класе (Harper, 1998, 2012).

Документарни фотографи бавили су се и темама које су изостајале из социолошких агенди тог времена. Лари Кларк (Larry Clark)¹² је објавио фотографску студију *Tulsa* (1971) са фотографијама о животу младих у граду Тулса у Оклахоми, на којима је приказана употреба дрога и култура која настаје из њихове употребе (Becker, 1974), а Дени Лајон је приказао супкултуру мотоциклиста у фото колекцији *Bikeriders* (1967), при чему Лајон није само фотографисао мотоциклисте већ се учланио у чикашки мотоциклистички клуб и путовао са њима делећи њихов животни стил (Becker, 1974; Harper, 1998).

У тексту *Photography and Sociology* објављеном 1974. године, у првом броју часописа *Studies in the Anthropology of Visual Communication*, Бекер се залаже за поновно успостављање комуникације и сарадње између фотографа и со-

---

9 Швајцарац Роберт Франк, документовао је амерички начин живота педесетих година прошлог века из перспективе странца. Након што је добио Гугенхајмову стипендију, кренуо је на пут и фотографисао свакодневне симболе америчке културе: цу-боксове, мртвачке сандуке, каубоје, низове једнаких кућа, мотоциклисте, заставе, биоскопе на отвореном. Уводни текст за књигу *The Americans* написао је Џек Керуак (опширније Prajs, 2006).

10 Професионална биографија Денија Лајона доступна је на http://en.wikipedia.org/wiki/Danny_Lyon

11 Фотографије се могу видети на интернет страници www.billowens.com

12 Професионална биографија Ларија Кларка доступна је на http://en.wikipedia.org/wiki/Larry_Clark

циолога. Документарни фотографски рад и социолошко истраживање по Бекеру, представљају два начина друштвеног истраживања која деле исте теме интересовања и доводе до истих закључака, а документани фотографи у својим пројектима постављају захтеве који су на неки начин паралелни захтевима истине и репрезентативности који се постављају у социологији. Недостатак фотографских радова види у интелектуалној и аналитичкој танкости које се могу превладати тако што ће социолози полазећи од теоријских поставки и сазнања користити фотографију као средство истраживања (Becker, 1974).

Фотографију као средство за откривање других података први пут је употребио такође документарни фотограф али истовремено и антрополог, Џон Колијер (Collier, 1957). Он је средином 50-их година 20. века као члан мултидисциплинарног истраживачког тима проучавао ментално здравље у популацијски измењеним заједницама у канадској области Меритајм (Maritime). Увођење фотографија у истраживачки процес предложио је као решење практичног проблема који се појавио током истраживања. Наиме, чланови истраживачког тима нису могли да постигну сагласност око категорија квалитета становања у подручју истраживања. Колијер је понудио решење проблема спроводећи фотографску анкету и тиме омогућио да се истраживачи сложе око претходно направљених категорија. Истраживачи су потом одлучили да технику испробају и у самом истраживању. Циљ је био да се утврде срединске основе психолошког стреса, односно да се истражи како су се породице адаптирале на становање међу људима различите етничке припадности и на нове послове у градским фабрикама. Сматрали су да је ове теме тешко истражити анкетом или дубинским интервјуом и одлучили су да као основу за разговор користе фотографије старе и нове животне средине субјеката истраживања. Оно што је посебно значајно јесте да су истраживачи поред тога урадили и обичан интервју са истим породицама и дошли до закључка да фотографије изоштравају сећање испитаника и да редукују подручје неспоразума. Извештај о овом експерименту објављен је у чланку под називом *Photography in Anthropology: a report on two experiments* 1957. године у часопису *American Anthropologist*. Такође, овај експеримент и каснији експерименти са фото-интервјуисањем али и могућности коришћења фотографије за мапирање терена, бележења материјалне културе и техничких достигнућа, друштвених интеракција и друштвених односа објављени су у књизи *Visual Anthropology: Photography as Research Method* (Collier and Collier, 1986/1967), коју је Колијер објавио у коауторству са својим сином и која је постала стандардни увод у визуелну антропологију и социологију.

Бекеровим текстом *Photography and Sociology* обновљено је интересовање за коришћење фотографије у социолошким истраживањима. Од тада, видљиво

је повећано интересовање за визуелне технике истраживања. Показатељ растуће популарности визуелних истраживања у друштвеним наукама је постојање бројних удружења и неколико часописа посвећених визуелном. Поред *International Visual Sociology Association* формљени су и *British Visual Sociology Group*, *The ISA Visual Sociology Thematic Group*, *The Visual Communication Studies Division of the International Communication Association (ICA)* и *The International Visual Literacy Association (IVLA)* као и часописи *Visual Anthropology*, *Visual Anthropology Review*, *Visual Communication* и *The Journal of Visual Culture*. Од почетка новог миленијума објављено је неколико зборника и књига посвећених визуелним методама у којима је фотографији посвећена вредна пажња: *Researching the Visual* (Emmison and Smith, 2007/2000), *Visual Methods in Social Research* (Banks, 2006/2001), *Visual Methodologies* (Rose, 2007/2001), *Using Visual Data in Qualitative Research* (Banks, 2007) *The Sage Handbook of Visual Research Methods* (Margolis and Pauwels, 2011), *Visual Sociology* (Harper, 2012), *Advances in Visual Methodology* (Pink, 2012). Такође, Харпер је на пример, почевши од Колијерове студије па до средине 2011. године, побројао 84 рада из различитих области друштвених истраживања објављена у 54 часописа који су користили фото-интервју сање (Harper, 2012: 170).

Фотографија као податак

Истраживачи који фотографију користе као податак оно што је приказано на фотографији прихватају као објективан и прецизан запис, односно као *визуелни снимак* (Prosser and Schwartz, 1998) видљивог света. Основна идеја на којој почива поимање фотографије као визуелног снимка заснива се на идеји фотоапарата као неутралне технологије, односно капацитету фотоапарата да објективно забележи активности, предмете, места, те је фотографија *носилац чињеница* (Prajs i Vels, 2006), чија је функција да прикаже свет без лажи и предрасуде. Од свог настанка фотографија је уклопљена у позитивистичку парадигму и позиционирана као наука, а њена социјална важност лоцирана је у њеној способности да произведе сведочанство феномена свих врста – природног света као и предмета које је направио човек. Мери Прајс наводи да позитивизам није само утицао на употребу фотографије као средства бележења, већ је уобличио и схватање њеног статуса (Prajs, 2006:35). Фотографија је била схваћена као *знак* природе направљена *од физичке везе* (Winston, 1998:61). Такође, способност фотоапарата да сними визуелне детаље без замора сугерише да су *белешке камере* супериорније у односу на теренске белешке научника. Чак и када је научник исцрпљен, фотоапарат снима онолико дуго колико трају филм и батерије. Бенкс ову употребу

фотографије назива таксономска или класификаторска (Banks, 1995). Данас се репродуктивни и опонашајући квалитет фотоапарата користи као додаток или допуна посматрања,¹³ односно додаток етнографском теренском дневнику као и за систематска визуелна снимања, односно за прикупљање података за различите облике формалне анализе: проучавање просторног понашања (проксемичка анализа), проучавање држањатела и комуникације (кореометричке и кинезичке анализе) и анализе разговора (опширније Banks, 1995). Харпер сматра да је због способности фотографије да изолује тренутак у времену коришћење фотоапарата као средства за прикупљање података нарочито корисно у проучавањима друштвене и просторне средине и друштвених интеракција, јер фотоапарат може прикупити информације које не могу бити прикупљене посматрањем или неким другим средством снимања, а због могућности поновног фотографисања истих појава омогућава лонгитудинална истраживања – проучавања друштвене промене физичке средине или друштвеног живота различитих група у различитим историјским периодима (Harper, 1988).

Управо се истраживање Џона Рајгера *Photographing Social Change* (Rieger, 1996) наводи као добар пример коришћења систематских визуелних мерења у документовању друштвене промене (Harper, 1998; Prosser and Laxley, 2008). Рајгер сматра да је фотографија нарочито погодна за истраживање друштвене промене због свог капацитета да документује сцену далеко већом брзином и комплетношћу него што то икад може бити постигнуто белешкама теренског истраживача, те је користи као средство за проналажење визуелних индикатора друштвене промене. По њему, визуелне промене као индикатори друштвене промене, могу бити толико суптилне да их је немогуће виртуелно документовати без употребе фотоапарата који обезбеђује *замрзавање* сцене у свим детаљима. За проналажење визуелних индикатора друштвене промене, Рајгер је користио три приступа: поновљене фотографије истог места током времена, поновљене фотографије субјеката у промењеним процесима и поновљено фотографисање активности и процеса (Rieger, 1996, 2011).

Преиспитивање идеја које воде до производње колонијалних фотографија као и друштава и културних облика које оне наводно документују као и претраживање архива великих фотографија због улажења у траг неаутентичностима указало је на ограничења потенцијала фотографије као објективног сведочанства, да би илузију о фотографији као непристрасном визуелном снимку, потпуно уништиле могућности манипулације дигиталном сликом којима се раздваја свака веза између фотоапарата и фотографисане ствари. Као резултат довођења у сумњу аутентичности фотографског снимка као објективног сведочанства реалног све-

---

13 Код нас је о коришћењу фотографије као допуне посматрања писао Владимир Илић (Илић, 2014).

та израста концепт аутентичности фотографије као „сведочанства реалног света на ограничене и комплексне начине” (Winston, 1998:66). У оквиру овог концепта аутентичност се утврђује анализом комплексног низа односа фотографије са реалним светом чије разумевање зависи „како од контекстуалног извођења закључака посматрача који деконструише тако и од свега што се налази унутар оквира” (Winston, 1998:66). Довођењем у сумњу објективности фотографског снимка, осветљавањем субјективне природе фотографије и њене комплексности долази до истицања рефлексивне димензије фотографије, а као одлучујући фактор разумевања и анализе значења фотографија истиче се контекст њихове производње и коришћења (прављења и интерпретације). Уважавањем рефлексивне димензије фотографије у први план анализе се поставља значење фотографије које се са једне стране формира на основу њеног фото-контекста (Adelman, 1998), односно контекста прављења, а са друге стране на основу њеног друштвеног контекста (Becker, 1998) тј. начина на који је људи разумеју, користе и приписују јој значење, те се развија нови концепт фотографије – фотографија као *визуелни дневник* (Prosser and Shwartz, 1998).

Идеја да фотографије обезбеђују објективно сведочанство сугерише да су оне *узете (taken)*, док идеја фотографије као визуелног дневника упућује да су фотографије *направљене (made)*¹⁴ и заснована је и на другачијој концептуализацији фотоапарата као медија. Наиме, фотоапарат не прави слике, људи их праве. Тако да, иако се фотоапарат не умара, умара се фотограф те степен умора може утицати и на оно што се приказује на фотографији и на оно што се изоставља као и на начин на који се приказују активности испред објектива. Такође, избор опреме која се користи (велики, средњи мали формат фотоапарата), избор објектива, коришћење природног или вештачког светла, врста филма (колор или црно бели), естетске предиспозиције фотографа, његов осећај за предмете и чињенице испред објектива као и спретност руковања опремом, и мноштво других избора обликују фотографију. Идеја фотографије као визуелног дневника уводи истраживача и квалитет медија (фотоапарата) у истраживачки процес. Фотографије направљене у оквиру ове парадигме признате су као јединствен резултат интеракције одређеног истраживача и специфичне популације коришћењем посебног средства у одређеном времену и простору.

Истраживачима који у свом раду користе фотографије, колеге које користе писане податке, односно податке засноване на речима обично мереју субјективност, заправо процедуралну и личну реактивност. Процедурална ре-

---

14 Схватање да фотографија представља отисак стварног призора одразило се и на свакодневни говор. У енглеском језику за чин фотографисања много чешће се користи глаголом *take* (узети) него *make* (правити).

активност у овом случају односи се на немогућност понављања процедуре истраживања (интерсубјективна проверљивост) будући да камера, опрема и сам чин фотографисања чине истраживача видљивим и тиме оштећују извештај односно утичу на свакодневно понашање и активности оних који учествују у истраживању. Истраживачи покушавају да реше овај проблем развијањем различитих вештина неупадљивости. Неки се одлучују да податке, прикупљају из заседе – крију се, користе фокус или пак снимају „под изговором”. У овом случају проблем настаје када истраживач и његове намере буду откривени па може доћи до његовог компромитовања и немогућности да се успостави поверење. Бекер међутим сматра да нема потребе да се снима из заседе јер присуство фотографа неће променити ничије понашање докле год је он део ситуације, као и да су многе ситуације/активности које су предмет посматрања/фотографисања такве да имају велику важност за људе те они не могу променити своје понашање чак и уколико то желе. Такође, по Бекеровом мишљењу реактивност је обично резултат страха да ће информација, у овом случају фотографија, бити злоупотребљена. Уколико фотограф пружи доказ да фотографије неће бити искоришћене да се осрамоте људи, може се постићи сарадња (Becker, 1974). До сличног закључка дошла је и Дона Шварц истражујући пољопривредну заједницу на североистоку Ајове. Она је намерно учинила своју активност фотографисања видљивом становницима, што јој је помогло да успостави контакт са њима, развије поверење и уђе у друштвени живот заједнице. Становници ове пољопривредне заједнице су се потпуно навикли на њено присуство, очекивали су да се појави на јавним догађајима а добијала је и дозволу да снима породичне активности (Schwartz, 1989:125). Лична реактивност, односно утицај идиосинкратичког понашања и личних карактеристика истраживача на резултате истраживања представља другу слабост у односу на поузданост података добијених фотографисањем. Увођење контекстуалних података *рефлексивних процена* (Prosser, 1998) у анализу фотографских података, управо представља средство којем прибегавају истраживачи да би превазишли субјективност и уградили већу поузданост у своје податке. Рефлексивним проценама експлицитно се приказује процес током кога су подаци произведени, образлажу се разлози зашто је фотографија направљена на одређени начин, образлажу се избори које прави фотограф у погледу тога шта ће укључити у фотографију, угла фотографисања, технике осветљења, ситуационних фактора, описују се друштвени односи између фотографа и фотографисаног. Бележе се обично у облику теренског дневника који представља део резултата истраживања. Међутим, у овом случају контекст прављења и интерпретације фотографија представља „контекстуалну валидност која није усмерена на процену метода већ на процену односа сазнатог и онога који сазнаје” (Prosser, 1998: 104).

Такође, као начин постизања веће поузданости истраживања и превазилажења ограничења фотографске грађе истраживачи примењују триангулацију. Тако Харпер у проучавању пољопривредне заједнице (Harper, 2001) користи нађене фотографије, фотографије које је он сам правио, посматрање као и фотографије које су правили субјекти истраживања уз дубинске разговоре и анкету. У лонгитудиналном истраживању центрификације Чарлс Сачер (Charles Suchar) је комбиновао већ поменути технику документарних фотографа, shooting scripts, као основну технику прикупљања података са протоколима развијеним у оквиру утемељене теорије, као корисне теренске истраживачке стратегије које могу допринети формализацији и систематизацији истраживачких процедура у истраживању заснованом на фотографији (Suchar, 1997:34).

Као и код осталих квалитативних истраживања и код истраживања која користе фотографије након евентуалног превазилажења проблема унутрашње ваљаности остаје питање спољашње ваљаности као њихове најслабије тачке. Бекер (Becker, 1974) предлаже да се за максимизацију општости налаза користе процедуре сировог временског узорковања – периодично проверавање или проширивање узорка. Нарочиту помоћ у обезбеђивању општости налаза по мишљењу Бекера пружа теорија која усмерава фотографа на ствари на које његова интуиција или визуелни осећај нису обратили пажњу, јер „сама по себи теорија је средство узорковања одређујући шта мора бити укључено у пуни опис појаве” (Becker, 1974:15).

Под утицајем ширег усвајања перспектива као што су постмодернизам, критичка теорија, студије културе и семиотика, током 80-их година 20. века у визуелним истраживањима, долази до померања пажње од прављења фотографија као средства за проучавање друштвеног живота ка анализи значења постојећих фотографија. Подстицај за анализу постојећих фотографија, односно фотографија које су настале независно од истраживачких циљева у социолошким истраживањима пружила је студија Ервинга Гофмана (Erving Goffman), *Gender Advertisements* (Goffman, 1979), која је истовремено сигнализирала померање опште парадигме са слика које је произвео истраживач ка микроанализи свакодневних објеката и интеракција. Студија је базирна на рекламним фотографијама које аутор користи као податке, бавећи се начинима на које су на њима приказани родни односи. Користећи микро социолошки приступ у коме се показатељи родне неједнакости посматрају као структуралне карактеристике индивидуалног искуства, Гофман указује да постоји велика сличност између онога што може бити виђено на приказаним рекламама и онога што може бити опажено у реалном животу, и да ти сликовни прикази иконички рефлектују основне особине друштвене структуре (Chaplin, 1994: 213).

Увођењем анализе значења постојећих фотографија појавила се тензија између оних који читају нађене фотографије и оних који праве фотографије. Тако, Харпер разликује два приступа у оквиру визуелних истраживања: емпиријски и симболички (Harper, 1998:24). У оквиру емпиријског приступа истраживачи бележе (record) визуелне аспекте реалности као део релативно конвенционалних истраживачких активности, стварајући на тај начин податке за проучавање друштвених феномена и задржавајући присне односе са документарном фотографијом док у оквиру симболичког приступа истраживачи анализирају фотографије као визуелне артефакте друштва. Ове анализе засноване су на семиотици визуелних текстова, односно на анализи секундарног значења постојећих фотографија као посебних знаковних система. Иако признаје да је семиотика легитимна тежња социологије, Харпер сматра да визуелна социологија треба да се базира на традиционалним поступцима и праксама социолошког теренског рада и социолошке анализе (Harper, 1996:35).

Контекстуалне информације као што су: ко је направио фотографију и за кога, који је однос између фотографа и субјекта, која је била намера фотографа док је правио фотографију, зашто је та фотографија опстала док друге нису, нарочито су важне ако се као документациона основа истраживања користе фотографије које нису направљене за потребе истраживања већ тзв. нађене или постојеће фотографије. За побољшање интерпретације и одређење значајности и поузданости ове врсте грађе предлаже се да се као комплементарни почетној интерпретацији нађених фотографија користе алтернативни облици података и метода који их осветљавају, потврђују или одбацују, као што су теренске белешке, ауто/биографски детаљи о фотографу или фотографисанима, историјске, политичке, друштвене и културне информације које обезбеђују разрађивање мислеа у коме је настала фотографија (Pauwels, 2010; Prosser and Schwartz, 1998).

На крају овог приказа коришћења фотографије као податка, потребно је истаћи да коришћење фотографије као *визуелног дневника* не обезвређује коришћење фотографије као *визуелног снимка*. Ради се о два прилаза који имају своје области примене. Просер и Шварц наводе да „када су формиране и разматране као визуелни снимци, фотографије могу понудити већи потенцијал као компаративни подаци будући да су ослобођене од идиосинкразе које могу увести различити фотографи. Са друге стране, фотографије рађене као дневници могу боље дешифровати истраживачеве закључке” (Prosser and Shwartz, 1998:123). Но без обзира да ли праве визуелни снимак или визуелни дневник, Просер и Шварц препоручују истраживачима да свој приступ изнесу експлицитно те на тај начин омогуће бољу процену закључака које износе.

Фотографија као средство за откривање других података

Као што је наведено, техника у којој се фотографије користе за откривање других података, односно у којој се фотографије користе да „изазову коментаре, сећања и дискусије, са циљем да се истраже вредности, веровања, ставови, значења, групна динамика” (Prosser and Shwartz, 1996:124), назива се фото-интервјуисање или Photo-elicitation Interview (PEI), чиме се истиче моћ фотографије да измами реакције, одговоре или чињенице који на други начин не би били откривени.

Ширу примену техника је стекла услед усвајања и примене интерпретативних теоријских приступа који су усмерени ка разумевању свакодневних друштвених светова и утврђивању значења људског деловања, а који примењени на фотографију у центар анализе постављају значења која она има за субјекта истраживања, те долази до померања коришћења фотографије као податка (евиденције стварног света) ка њеном коришћењу као средства за откривање других података. Такође, коришћење фотографије за откривање других података представља усвајање методолошке карактеристике постпозитивизма по коме дистинкција између истраживача и предмета истраживања постаје мање ригидна, а однос између истраживача и субјекта истраживања заснован је на сарадњи уместо на једносмерном току информација од субјекта ка истраживачу. Управо због ове особине техника се назива и сарадничка (collaborative) (Banks, 2001). Због укључивања субјекта у процес прикупљања података/истраживања, Харпер PEI види као постмодерни дијалог базиран на ауторитету субјекта пре него истраживача, те по његовом мишљењу, може представљати социолошку верзију визуелног истраживања (Harper, 1998).

Сматра се да се увођењем фотографија у контекст интервјуа добијају одговори који се не би могли добити у оквиру конвенционалних протокола интервјуа заснованог на речима, односно, приступ се базира на претпоставкама о улози и корисности фотографија у изазивању рефлексивности, које саме речи не могу подстакнути. „Разлика између интервјуа који користе слике и текст и оних који користе само текст налази се у начину на који реагујемо на ове две форме симболичког представљања. Ова разлика има физичку основу: део мозга који обрађује визуелне информације еволутивно је старији од оног дела мозга који обрађује вербалне информације... слике евоцирају дубље елементе људске свести него речи” (Harper, 2002:13). Делом због начина на који фотографије проширују сећање, а делом због својства саме фотографије PEI износи на видело дубље слојеве људске свести него обични интервју. Харпер тако наводи „Чини се да фотографије хватају немогуће: преминулу особу, прошли догађај. Тај не-

обични осећај привидног проналажења нечега што је нестало припада једино фотографији и води до дубоког и интересантног разговора” (Harper, 2002: 23).

PEI се примењује у истраживању различитих тема: друштвених класа, друштвене организације, породице, локалних заједница, идентитета различитих друштвених група итд. (опширније Harper, 2002, 2012). Такође, у зависности од епистемолошког полазишта, циљева и предмета истраживања, за извођење PEI користе се различите врсте фотографија: фотографије које је направио истраживач током теренског рада, нађене/постојеће односно архивске фотографије, фотографије из породичног албума или пак фотографије које су направили субјекти истраживања сами или у сарадњи са истраживачем. За истраживања друштвених простора и контекста или анализу теоријских концепата углавном се користе фотографије које је направио или одабрао истраживач у циљу мапирања предмета интересовања и да би се усмерила пажња субјеката на постављену тему и предмет истраживања (Harper, 1986; Schwartz, 1989). Она истраживања којима је циљ да се осветле индивидуални увиди и ставови, искуства и значења оријентисана су на фотографије које су направили субјекти истраживања.

Без обзира у ком облику се примењује и које врсте фотографија се користе, претпоставка ове технике и услов за њено успешно извођење је да фотографије које чине основу за интервју имају значај за субјекте. Поред овог захтева, за успешно спровођење PEI Просер и Шварц наводе и следеће: конзистентност епистемолошког приступа и претпоставки са концептуализацијом фотографије, планирање методолошких стратегија, разумевање процеса декодирања значења фотографије како истраживача тако и субјекта истраживања, објашњавање субјектима истраживања специфичности амбијента PEI. Истраживачи у оквиру различитих дисциплина са различитим епистемолошким претпоставкама различито приступају PEI. Но, без обзира на изабрани приступ он мора бити конзистентан са начином на који је фотографија концептуализована приликом прављења. Односно, фотографија замишљена и направљена као *визуелни снимак* биће коришћена у складу са логиком различитом од фотографије која је направљена као *визуелни дневник*. Планирање методолошких стратегија потребно је због чињенице да је тумачење фотографије социјална активност обликована друштвеним контекстом, културним конвенцијама и групним нормама. Да би представио фотографије субјектима за сврху спровођења PEI, истраживач треба до одређене мере да предвиди како ће субјекти користити фотографије, што претпоставља планирање методолошких стратегија и процену добијених података у оквиру контекста значења у чијем формирању су учествовали информанти. Истраживачи обично јасно износе своје интенције као и разлоге за формирање одређеног сета фотографија које користе током интервјуа, али могу

бити, као што обично и јесу, изненађени (пријатно или непријатно) природом одговора које производе њихове фотографије. Због тога је важноразумевање начина на који информанти приступају декодирању значења фотографије. Будући да људи у савременом друштву доста времена проводе у гледању фотографија (у штампи, рекламама, породичним албумима, галеријама), истраживач треба да пажљиво објасни сличности и разлике између амбијента PEI и других сличних посматрања догађаја, тако да субјекти буду боље информисани о задатку који им се поставља. Након тога на истраживачу је одговорност да интерпретира и процени природу интеракције респондента са фотографијом коришћеном у PEI и да укључи те закључке у податке који се анализирају (Prosser and Shwartz, 1996:123 - 126).

Као и у свим формама интервјуа и у PEI се јавља проблем успостављања комуникације између двоје људи који ретко деле заједничке културне позадине. Односно, социолошка питања често нису разумљива учесницима у истраживању, па постоји потреба превазилажења јаза између речника истраживача и испитаника. У случају успешног интервјуа разумевање треба да расте током процеса интервјуисања, а фотографија сама по себи не доводи аутоматски до успешног интервјуа. Харпер предлаже две технике помоћу којих PEI може довести до међусобног разумевања истраживача и испитаника. Једна је *пробијање оквира*, а друга *превазилажење културних граница* (Harper, 2002: 20).

Као пример *пробијања оквира* Харпер наводи своје истраживање пољопривредне заједнице. Занимало га је како фармери поимају земљу, животиње које узгајају, промењену улогу аграрне технологије, своје односе са суседима и свој идентитет фармера. Међутим, фотографије које је направио нису изазвале дубоке рефлексije о темама за које је био заинтересован. Посмислио је да се то дешава зато што његове фотографије у суштини изгледају као илустрације у многим пољопривредним часописима који се могу наћи на киосцима. Оне нису могле да *пробију оквир* фармерских уобичајених гледишта. *Пробијање оквира* успело му је са фотографијама фарми снимљеним из ваздуха и са историјским фотографијама. Фотографије снимљене из ваздуха одвеле су фармере до разговора о стратегијама управљања фармама, структуралним разликама између фарми и обрасцима промене фарми, а историјске фотографије евоцирале су аспекте прошлости који су од великог значаја у контексту развоја фармерства. Посматрајући фотографије које су њихове фарме приказивале из *необичног угла*, ћутљиви фармери, наводи Харпер, одједном су имали пуно тога да кажу (Harper, 2002: 20-21).

Као илустрацију *превазилажења културних граница*, односно коришћења фотографије за повезивање културно раздвојених светова Харпер наво-

ди истраживање културних карактеристика пет етнички различитих локалних заједница у Холандији. Истраживачи су прво урадили интервјуе у којима су субјекти у главним цртама изнели карактеристике свог живота у локалној заједници везане за прошлост. Потом су заједно са субјектима фотографисали значајне предмете и извели PEI користећи те фотографије. На крају, фотографије су размењене, тако да је, на пример, старија Холанђанка могла да види како је њено суседство описао млади Мароканац са којим она није никад комуницирала и према коме је осећала извесну дозу страха. Процедура се заснива на једноставној идеји да двоје људи који се налазе једно поред другог и гледају исти предмет виде различите ствари. „Када је фотографија направљена тако да приказује то различито гледиште, могу бити одређене разлике у перцепцији, и евентуално схваћене као друштвено конструисане од стране обе стране” (Harper,2002:23).

Као техника, PEI има широку примену у истраживањима са децом, односно показала се као веома погодна из перспективе промењеног фокуса истраживања деце, од *истраживања о деци* ка *истраживањима са децом*¹⁵. Коришћена је у истраживањима различитих тема: дечјег искуства и перцепције различитих институционалних окружења – обданишта (Clark, 2004; Einarsdottir, 2005), школе (Schratz and Steiner-Loffler, 2006), ваншколских клубова (Smith and Barker, 2000), суседства простора игре (Burke, 2005; O’Brien, 2003; Rasmussen and Smidt, 2003); перцепције урбаног (јавног) простора и свакодневних просторних пракси деце (Buss, 1995; Clark-Ibáñez, 2007; Orellana, 1999; Young and Barrett, 2001); утицаја процеса глобализације на формирање идентитета (Hörschelmann and Schäfer, 2005) перцепције друштвених мрежа и контаката у суседству (Morrow, 2001); или, на пример, перцепције места и физичких активности у циљу анализе прекомерне тежине деце (Darbyshire, Macdougall, and Schiller, 2005). PEI секористика ојединачног метода (Burke, 2005; Clark-Ibáñez, 2007; Einarsdottir, 2005; Orellana, 1999; Rasmussen and Smidt, 2003; Rasmussen, 2004; Schratz and Steiner-Loffler, 2006; Smith and Barker, 2004) или у комбинацији са другим квалитативним, писаним и/или визуелним (Clark, 2004; Darbyshire et al., 2005; Hörschelmann and Schäfer, 2005; Morrow, 2001; Punch, 2004; Wells, 2002; Young and Barrett, 2001) или пак квантитативним методама (O’Brien, Jones, Sloan, and Rustin, 2000). Поред тога користи се и у акционим истраживањима (Young and Barrett, 2001).

15 У оквиру такозване традиционалне социологије детињства коришћени су заступнички извештаји (проху reports) да би се добиле информације о деци. Деца су била искључена из истраживања јер су сматрана мање искусна, мање рационална, више зависна и мање компетентна од одраслих. Нови приступи у социологији детињства (Praut i Džejms, 2004) и нова друштвена истраживања детињства учинила су помак ка концептуализацији деце као активних и контрибутивних особа, експерата у свом животу, компетентних друштвених актера те стога вредних истраживачке пажње самих по себи.

У истраживањима са децом за спровођење РЕИ нарочито се истиче хеуристичка плодност коришћења дечјих фотографија, односно фотографија које су направила деца у односу на коришћење постојећих фотографија или фотографија које је направио истраживач. На исти начин се оцењује и само увођење интервјуа у анализу фотографија односно њихово коришћење као средства откривања података и подстицања даљих дискусија у односу на њихово коришћење као податка, као средства објашњења самог по себи, наиме да истраживач тумачи дечју фотографију (Einarsdottir, 2005; Harden et al., 2000; Morrow, 2001; Young and Barrett, 2001). Када се деци препусти фотографисање, омогућено им је да доносе одлуке шта ће укључити или искључити и да контролишу фотографије које представљају њихов свакодневни свет (Smith and Barker, 2000). Постојеће фотографије или фотографије које је направио истраживач за сврху истраживања, као основа разговора могу бити ирелевантне са дечјег становишта будући да постоји јаз између опсервација одраслих о дечјем разумевању ситуације и дечје перцепције ситуације (Scott, 2000), па постоји могућност да се укључе фотографије за које истраживач сматра да су јединствене, а деца да су део природног окружења, те им не приписују значење које им је приписао истраживач (Orellana, 1999). Фотографије које је направио истраживач могу имати тенденцију да *визуелно заробе слику* и да не могу да *пробију оквир*, будући да рефлектују перспективу оних који су фотографисали, а не дечју перспективу (Clark-Ibanez, 2007: 171). Такође, када истраживач тумачи дечје фотографије, може да дође до ограничених увида. Када деца причају о свом доживљају живота, то пружа сазнања која одрасли не очекују и која не могу увек да виде. Одрасли (истраживачи) науче више о деци када остану по страни, одустану од својих планова и пусте децу да причају своје приче. Разговор у коме се фотографија користи као полазна тачка води истраживача до нових идеја и размишљања о дечјој перцепцији средине, њиховом учествовању у њој и значењима која јој придају (Cook & Hess, 2007). Поред ових хеуристичких разлога увођење разговора у анализу фотографија које су направила деца потребно је и из методолошког разлога, као средства провере тачности и поузданости података добијених на овај начин. Наиме, будући да су деца иначе зависна од одраслих, може се поставити питање у којој су мери фотографије које су направила настале под утицајем других (одраслих) и представљају рефлексију њиховог утицаја а колико заиста осветљавају личну перспективу деце (Radović, 2014).

У предности РЕИ убрајају се и могућност смањења проблема неједнаких односа моћи између одраслог истраживача и деце, што представља један од главних методолошких проблема у истраживањима са децом (Christensen and Prout, 2002; Harden et al., 2000; Morrow, 2008; Punch, 2002), истицање дечјих

компетенција, односно пружање деци могућности да лакше изразе своје мишљење, као и повећавање њихове мотивације за учешће у истраживању.

Деца су навикла да њиховим животима доминирају одрасли и нису навикла да их третирају као себи равнима, нити су навикла да износе слободно своја мишљења и да их одрасли озбиљно узимају у обзир. Активним учествовањем деце у истраживању, у овом случају фотографисањем, омогућен је трансфер моћи од одраслог (истраживача) ка деци, а смањује се и притисак који дете може осећати да одговори брзо и на *тачан* начин (Punch, 2002; Young and Barrett, 2001: 143-144). Присност са истраживачем развија се постепено (Fargas-Malet, McSherry, Larkin, and Robinson, 2010; Punch, 2002) будући да се првобитна интеракција одвија између детета и фотоапарата.

Фотографисање не зависи од дечје реалне и перципиране вештине као рецимо у случају цртања или прављења менталних мапа, па деца осећају више самопоуздања док фотографишу него када цртају (Punch, 2002). Ни традиционални вербални интервју не сматра се нарочито погодним за истраживања са децом. На пример, Кларк (Clark, 1999) објашњава да се вербални интервју ослања на лингвистичку комуникацију и да за веома малу децу ограничава теме и питања која истраживач може поставити. Кларк, такође, истиче да деца у свом свакодневном животу ретко узимају учешћа у дељењу информација у сесијама заснованим на питањима и одговорима, јер је интервју базиран на постављању питања и давања одговора изван њиховог социолингвистичког репертоара. Такође, вербални интервјуи наглашавају ауторитет одраслих као очекивану особину комуникације одрасли-деца, те поузданост заснована на вербалним интервјуима са децом може ограничити истраживачку вредност интервјуа.

Већина деце добро прихвата визуелне методе јер представљају алтернативу њиховом уобичајеном раду у школи, чиме се повећава њихова мотивација за учешће у истраживању. Мотивација се повећава и чињеницом да су фотографишући активно укључена у задатак, уместо да пасивно одговарају на њега, као и да се у испуњењу задатка не налазе у непријатном окружењу интервјусања (обично школска учионица), које могу доживети као пропитивање (Punch, 2002).

Разлоге за коришћење фотографије у истраживањима са децом Кук и Хес (Cook and Hess, 2007) сумирају на следећи начин: фотографисање је брз и лак поступак у коме деца уживају, ангажује их, држи им пажњу и забавља их; лакше је од писања и деца га сматрају забавнијим од писања; савремени фотоапарати не захтевају овладавање посебним вештинама да би се њима руковало, те се деца лако обучавају да их користе; корисно је за истраживање са малом децом и са децом која имају тешкоће у учењу, којој може бити тешко да учествују у апстракт-

тним разговорима – опипљива природа фотографије помаже усмеравању пажње на тему разговора и стимулише даљи разговор; давањем деци контроле над фотоапаратом и над избором фотографија приказује се оно што је њима важно, а не одраслима; фотографија представља опипљив приказ дечјег интересовања, омогућава истраживачу да се врати на тему да би детаљније расправљао са децом користећи фотографију као полазну тачку. Такође, фотографија обезбеђује могућност групне дискусије лакше него да се започне разговор о нечем апстрактном, па у том смислу представља стимуланс за дискусију полазећи од дечјих интересовања. Фотографије се могу користити и у извештају истраживања, чиме он постаје доступнији деци и она учествују у њему као и у истраживању.

Закључне напомене

На претходним страницама размотрена су два основна начина коришћења фотографије као технике истраживања у социологији, неке области примене, предности технике и ограничења као и процедуре које се развијају у циљу њиховог превазилажења. Нека важна питања као што су трошкови истраживања у којима се користе фотографије, техничка обученост социолога за извођење ове врсте истраживања и етичка питања односно обезбеђење анонимности приликом објављивања резултата и добијање дозволе за објављивање резултата остала су изван домета овог рада.

Што се тиче научне употребљивости односно субјективности фотографије упутно је подсетити се да само истраживање донекле мења стварност односно нарушава објективност научног сазнања као и да научна употребљивост податка није одређена врстом податка већ његовом усклађеношћу са епистемолошким захтевима научног обавештења (Milić, 1978). У генерисању квалитативних података фотографија свакако уводи нови тип социолошке информације. Међутим, питање које се намеће приликом разматрања вредности фотографије као средства прикупљања података јесте да ли се њеним коришћењем могу стећи увиди који се простиру изван оних до којих се може доћи коришћењем традиционалних социолошких пракси. Ово је свакако случај у истраживањима материјалне културе, друштвене промене физичке средине, локалних заједница. Такође, фото-интервјусање представља хеуристички плодну технику у откривању субјективних значења и искустава посебно специфичних популација које не припадају културном и/или друштвеном свету истраживача, као што су, на пример, деца. Фотографија, иако не традиционално може бити корисно средство стварања искуствене евиденције које социолошким истраживањима обезбеђује додатну димензију и нема разлога да се и даље не користи у домаћим истраживањима.

ЛИТЕРАТУРА

- Adelman, C. (1998). Photocontext. In: J. Prosser (ed.), *Image-based Research*, London and New York: RoutledgeFalmer, pp.148-161.
- Banks, M. (1995). Visual Research Methods. *Social Research Update* (11)<<http://sru.soc.surrey.ac.uk/SRU11/SRU11.html>> 16.2.2012.
- Banks, M. (2006/2001). *Visual Methods in Social Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Banks, M. (2007). *Using Visual Data in Qualitative Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: Sage Publications.
- Bateson, G., and Mead, M. (1942). *Balinese Character: A Photographic Analysis*. New York: New York Academy of Science.
- Becker, H. (1974). Photography and Sociology. *Studies in the Anthropology of Visual Communication*1(1): 3–26.
- Becker, H. (1998). Visual Sociology, Documentary Photography, and Photojournalism: It's (Almost) All a Matter of Context. In: J. Prosser (ed.), *Image-based Research*, London and New York: RoutledgeFalmer, pp. 84-96.
- Burke, C. (2005). “ Play in Focus ”: Children Researching Their Own Spaces and Places for Play. *Children, Youth and Environments*15(1): 27–53.
- Buss, S. (1995). Urban Los Angeles from Young People's Angle of Vision. *Children's Environment*12(3): 93–113.
- Chaplin, E. (1994). *Sociology and Visual Representation*. London: Routledge.
- Christensen, P., and Prout, A. (2002). Working with Ethical Symmetry in Social Research with Children. *Childhood*9(4): 477–497.
- Clark, A. (2004). The Mosaic Approach and Research with Young Children. In: V. Lewis, M. Kellet, C. Robinson, S. Fraser, and S. Ding (eds.), *The Reality of Research with Children and Young People*, London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, pp. 142–157.
- Clark, C. (1999). The Autodrive Interview: A Photographic Viewfinder into Children's Experiences. *Visual Sociology*14(1-2): 39–50.
- Clark-Ibáñez, M. (2007). Inner-city children in sharper focus: Sociology of childhood and photo elicitation interviews. In: G. Stanczak (ed.), *Visual Research Methods: Image, Society, and Representation*, London: Sage, pp. 167–196.
- Collier, J. (1957). Photography in anthropology: a report on two experiments. *American Anthropologist*59: 843–859.
- Collier, J. and Collier M. (1986/1967). *Visual Anthropology: Photography as a Research Method*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Cook, T. and Hess, E. (2007). What the Camera Sees and from Whose Perspective: Fun methodologies for engaging children in enlightening adults. *Childhood*14(1): 29–45.
- Darbyshire, P., Macdougall, C. and Schiller, W. (2005). Multiple methods in qualitative research with children: more insight or just more? *Qualitative Research*5(4): 417–436.
- Einarsdottir, J. (2005). Preschool in pictures: children's photographs as a research method.

- Early Child Development and Care*175(6): 523–541.
- Emmison, M. and Smith, P. (eds) (2007). *Researching the Visual*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Fargas-Malet, M., McSherry, D., Larkin, E. and Robinson, C. (2010). Research With Children: Methodological Issues and Innovative Techniques. *Journal of Early Childhood Research*8(2): 175–192.
- Grady, J. (1996). The Scope of Visual Sociology. *Visual Sociology*11(2): 10–24.
- Grady, J. (2001). Becoming a Visual Sociologist. *Sociological Imagination*38(1-2): 83–119.
- Grady, J. (2007). Visual Sociology. In: C. D. Bryant and D. L. Peck (eds.), *21st Century Sociology: A Reference Handbook (volume two)*, Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, pp. 63–70.
- Harden, J., Scott, S., Backett-Milburn, K. and Jackson, S. (2000). “Can’t Talk, Won’t Talk?: Methodological Issues in Researching Children’. *Sociological Research Online*5(2)< <http://www.socresonline.org.uk/5/2/harden.html>>15.3.2012.
- Harper, D. (1986). Meaning and Work: A Study in Photo Elicitation. *Current Sociology*34(3): 24–46.
- Harper, D. (1988). Visual Sociology: Expanding Sociological Vision. *The American Sociologist*19(1): 57–70.
- Harper, D. (1998). An Argument for Visual Sociology. In: J. Prosser (ed.), *Image-based Research*, London and New York: RoutledgeFalmer, pp. 24–41.
- Harper, D. (2001). *Changing Works: Visions of Lost Agriculture*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Harper, D. (2002). Talking about pictures: A case for photo elicitation. *Visual Studies*17(1): 13–26.
- Harper, D. (2012). *Visual Sociology*. London and New York: Routledge.
- Hörschelmann, K. and Schäfer, N. (2005). Performing the global through the local—globalisation and individualisation in the spatial practices of young East Germans. *Children’s Geographies*3(2): 219–242.
- Ilić, V. (2014). Beleženje i snimanje prilikom posmatranja društvenih pojava. *Antropologija*14(2): 71–87.
- Margolis, E. and Pauwels L. (eds.) (2011). *Visual Research Methods*. London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage Publication
- Milić, V. (1978). *Sociološki metod*. Beograd: Nolit
- Morrow, V. (2001). Using qualitative methods to elicit young people’s perspectives on their environments: some ideas for community health initiatives. *Health Education Research*16(3): 255–268.
- Morrow, V. (2008). Ethical dilemmas in research with children and young people about their social environments. *Children’s Geographies*6(1): 49–61.
- O’Brien, M. (2003). Regeneretng children’s neighbourhoods: what do children want? In: P. Christensen and M. O’Brien (eds.), *Children in the City*, London and New York: RoutledgeFalmer, pp. 142–161.

- O'Brien, M., Jones, D., Sloan, D. and Rustin, M. (2000). Children's Independent Spatial Mobility in the Urban Public Realm. *Childhood*7(3): 257–277.
- Orellana, M. F. (1999). Space and Place in an Urban Landscape: Learning from Children's Views of Their Social Worlds. *Visual Sociology*14(1): 73–89.
- Pauwels, L. (2010). Visual Sociology Reframed: An Analytical Synthesis and Discussion of Visual Methods in Social and Cultural Research. *Sociological Methods & Research*38(16):545-581.
- Pink, S. (ed.) (2012). *Advances in Visual Methodology*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage Publication.
- Pištalo, V. (2008). Tesla, portret među maskama, Zrenjanin, Agora.
- Prajs, D. (2006). Posmatrač i posmatrani. U: L. Vels (ur.), *Fotografija*, Beograd: Clio, str.91-150.
- Prajs, D. i Vels, L. (2006). Razmišljanja o fotografiji. U. L. Vels (ur.), *Fotografija*, Beograd: Clio, str.15-88.
- Praut, A. i Džejms, A. (2004). Nova paradigma za sociologiju detinjstva? Poreklo, obećanja, problemi. U: S. Tomanović (ur.), *Sociologija detinjstva*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 51–76.
- Prosser, J. (1996). What Constitutes an Image-based Qualitative Methodology? *Visual Sociology*11(2): 25–34.
- Prosser, J. and Loxley, A. (2008). *Introducing Visual Methods* <<http://www.ncrm.ac.uk/research/outputs/publications/methods>>8.2.2012.
- Prosser, J. and Schwartz, D. (1998). Photographs within the Sociological Research Process. In: J. Prosser (ed.), *Image-based Research*, London and New York: RoutledgeFalmer, pp. 115-130.
- Punch, S. (2002). Research with Children: The Same or Different from Research with Adults? *Childhood*9(3): 321–341.
- Punch, S. (2004). Negotiating Autonomy: Children's Use of Time and Space in Rural Bolivia. In: V. Lewis, M. Kellet, C. Robinson, S. Fraser and S. Ding (eds.), *The Reality of Research with Children and Young People*, London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, pp. 94–115.
- Radović, S. (2014). *Gradski prostor kao okvir svakodnevnog života dece-na primeru istraživanja konkretnih urbanih prostora u Novom Sadu (doktorska teza)*. Beograd: Filozofski fakultet
- Rasmussen, K. (2004). Places for Children – Children's Places. *Childhood*11(2): 155–173.
- Rasmussen, K. and Smidt, S. (2003). Children in the neighbourhood: the neighbourhood in the children. In: P. Christensen and M. O'Brien (eds.), *Children in the City*, London and New York: RoutledgeFalmer, pp. 82–100.
- Rieger, J. (1996). Photographing Social Change. *Visual Sociology*11(1): 5–49.
- Rieger, J. (2011). Rephotography for Documenting Social Change. In E. Margolis and L. Pauwels (eds.), *Visual Research Methods*, London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage publication, pp. 132–149.
- Rose, G. (2007/2001). *Visual Methodologies*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publication.

- Schratz, M. and Steiner-Löffler, U. (2006). Pupils Using Photographs in school Self- evaluation. In: J. Prosser (ed.), *Image-based Research* (Abingdon: RoutledgeFalmer, pp. 235–251.
- Schwartz, D. (1989). Visual ethnography: Using photography in qualitative research. *Qualitative Sociology*12(2): 119–154.
- Scott, J. (2000). Children as Respondents: the Challenge for Quantitative Methods. In: P. Christensen and A. James (eds.), *Research with Children: Perspectives and Practices*, London: Falmer Press, pp. 98–119.
- Smith, F. and Barker, J. (2000). Contested spaces: Children's experiences of out of school care in England Wales. *Childhood*7(3): 315–333.
- Smith, F. and Barker, J. (2004). Inclusive Environments? The Expansion of Out-of-School Child Care in the United Kingdom. *Children, Youth and Environment*14(2): 1–20.
- Suchar, C. (1997). Grounding Visual Sociology Research In Shooting Scripts. *Qualitative Sociology* , 20(1): 33-55.
- Wells, K. (2002). Reconfiguring the Radical Other: Urban children's consumption practices and the nature/culture divide. *Journal of Consumer Culture*2(3): 291–315.
- Winston, B. (1998). The Camera Never Lies': The Partiality of Photographic Evidence. In: J. Prosser (ed.), *Image-based Research*, London and New York: RoutledgeFalmer, pp. 60-68.
- Young, L. and Barrett, H. (2001). Adapting visual methods: action research with Kampala street children. *Area*33(2): 141–152.
- Звијер, Н. (2012). Социологија визуелног - могући правци будућег развоја социологије у Србији. *Социолошки Преглед*XLVII(3-4): 1070–1089.

Svetlana Radović
Independent Researcher
Novi Sad

USE OF PHOTOGRAPHY AS A RESEARCH METHOD IN SOCIOLOGY

Summary: Given the relative neglect of photography as an empirical material in national research practice, this paper offers some insight into the possibilities and ways of using photography as a research technique, that is, data collection method. After presenting main historical influences the text considers the methodological features of the use of photography as a data - a visual record and a visual diary, some application areas, restrictions on this type of empirical material and procedures developed in order to overcome them. The third part of the paper discusses basic features of the use of photography as a technique to uncover other data (Photo-Interviewing) with a detailed focus on research with children in which this technique gained considerable popularity. Concluding remarks point to the usefulness of the acceptance of photography as a means of creating empirical material in national studies.

Keywords: visual research, photography, visual record, visual diary, photo-interviewing.